

Jaakob Vanhurskas Heprealaiisten evankeliumissa

JOHDANTO

Herran veli Jaakob on mielenkiintoinen henkilö-hahmo varhaiskristillisyyden historiassa, sillä monet varhaiskristilliset ryhmittymät vetosivat hänen auktoriteettiinsa. Uudessa testamentissa Jaakob esiintyy ennen muuta konservatiivisen juutalaiskristillisyyden puolestapuhujana.¹ Koska Jaakobia pidettiin Jerusalemin ensimmäisenä piispana, hänellä oli keskeinen asema myös katoliseksi kehittyvän kirkon piirissä. Häneen vedotaan usein myös Nag Hammadin kirjakokoelmassa.

Tuomaan evankeliumin lauselmassa 12 todetaan:

Oppilaat kysyivät Jeesukselta: ”Tiedämme, että lähdet luotamme. Kenestä tulee sitten johtajamme?” Jeesus vastasi heille: ”Missä olettekin, teidän tulee mennä Jaakob Vanhurskaan luo. Hänen tähtensä taivas ja maa ovat syntyneet.”²

Jaakob esiintyy myös Nag Hammadista löytyneen Jaakobin salaisen kirjan kirjoittajana. Siinä kerrotaan, kuinka Jeesus ilmestyy kahdelletoista opetuslapselleen, jotka ovat kokoamassa Jeesuksen opetuksia kirjoiksi. Jeesus vie Jaakobin ja Pietarin syrjään ja opettaa heitä kahden kesken. Asetelma, jossa Jeesuksen veli Jaakob kuuluu Jeesuksen lä-

heisimpiin seuraajiin, muistuttaa tässä artikkelissa tarkasteltavaa Heprealaiisten evankeliumia.

Keskityn tarkastelemaan Jaakob Vanhurskaasta kertovaa Heprealaiisten evankeliumin katkelmaa, joka on säilynyt Hieronymuksen *Maineikkaita miehiä* -teoksessa (Vir. ill. 2). Siinä kerrotaan, kuinka ylösnoussut Jeesus ilmestyy veljelleen Jaakobille. Selvitän kyseisen jakson syntytaustaa sekä sitä, mitä sen valossa voidaan sanoa Heprealaiisten evankeliumin suhteesta muotoutumassa olevaan katoliseen traditioon sekä gnostilaistyyppiseen kristillisyyteen. Ennen kuin ryhdyn tarkastelemaan Jaakob Vanhurskaasta kertovaa jaksoa lähemmin, esittelen lyhyesti, mikä merkitys Nag Hammadin löydöillä on ollut juutalaiskristillisyyden tutkimukselle.³

NAG HAMMADIN KIRJAKOKOELMAN MERKITYS JUUTALAIKRIKISTILLISYYDEN TUTKIMUKSELLE

Tuomaan evankeliumi ja juutalaiskristilliset evankeliumitraditiot

Pian sen jälkeen, kun Nag Hammadista löydetty Tuomaan evankeliumi oli julkaistu, Gilles Quispel esitti, että huomattava osa sen lauselmista perustuisi juutalaiskristilliseen evankeliumiin.⁴ Teoria ei ole saanut kovin laajaa kannatusta,⁵ vaikka tutkijat

pitävätkin Quispelin havaintoja Tuomaan evankeliumin yhteyksistä juutalaiskristilliseen evankeliumitraditioon sinänsä oikeina.

Mielenkiintoisia yhteyksiä on ainakin seuraavilla alueilla: (1) Muutamille Tuomaan evankeliumin lauselmille on paralleleja kaanonin ulkopuolisessa juutalaiskristillisessä evankeliumitraditiossa. Selkein esimerkki on logion 2, jolle on rinnakkaiskohta Heprealaiden evankeliumissa.⁶ (2) Jaakob Vanhurskaalla on ilmeisesti ollut keskeinen rooli sekä Tuomaan evankeliumissa että juutalaiskristillisissä evankeliumeissa. (3) Molemmissa evankeliumitraditioissa kritisoidaan kauppiaita ja rikkaita. (4) Tuomaan evankeliumissa kritisoidaan juutalaisia uskonnollisia tapoja. Tämä antaa aiheen olettaa, että kyseessä olisi vähintään poleeminen suhde. (5) Joissakin Tuomaan evankeliumin lauselmissa on seemiläiselle kielelle tyypillisiä piirteitä, minkä vuoksi yhteys juutalaiskristillisyyteen olisi mahdollinen. (6) Sekä Tuomaan evankeliumissa että juutalaiskristillisistä evankeliumeista säilyneissä katkelmissa on yhteyksiä vanhalatinalaisiin ja syyriankielisiin evankeliumikäsitteisiin ja syyriankielisiin evankeliumikäsitteisiin sekä Tatianoksen laatimaan evankeliumiharmoniaan *Diatessaroniin*.

Pelkästään Tuomaan evankeliumi on siis nostanut esiin useita uusia tutkimuskysymyksiä, jotka ovat vieneet eteenpäin myös juutalaiskristillisten evankeliumien tutkimusta – tosin joiltain osin yllättävän hitaasti. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista pureutua kaikkiin edellä esitettyihin kysymyksiin.⁷ Keskityn sen vuoksi jatkossa vain kahteen teemaan. Esittelen ensin, mikä merkitys Tuomaan evankeliumin löytymisellä on ollut uusimmalle juutalaiskristillisistä evankeliumeista esitetyle rekonstruktiolle. Tämän jälkeen käsittelem esimerkkinä Heprealaiden evankeliumin jaksoa Jaakob Vanhurskaasta

Jäähvyäiset Kolmen evankeliumin teorialle Kysymys Tuomaan evankeliumin suhteesta juutalaiskristillisyyteen on pulmallinen, koska kaanonin ulkopuolisista juutalaiskristillisistä evankeliumeista ei ole säilynyt yhtään käsikirjoitusta. Ne tunnetaan pelkästään kirkkoisien teksteissä esiintyvien lainausten perusteella. Viime aikoihin saakka tutkimuksessa on ollut vallalla näkemys, jonka mukaan

juutalaiskristillisiä evankeliumeja olisi ollut kolme: Heprealaiden evankeliumi, Nasaretilaiden evankeliumi sekä Ebionien evankeliumi. Tämän teorian mukaan Heprealaiden evankeliumi olisi ollut gnostilaisesti väritynyt, sekä tyyliltään että sisällöltään selvästi synoptisista evankeliumeista poikkeava evankeliumi. Se olisi kirjoitettu ja tunnettu

1 Ks. Ap. t. 12:13; 15:13; 21:18; Gal. 1:19; 2:9,12; Jaak.

2 Käännös Marjanen & Uro 2001.

3 Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa on ollut varsin hyvät edellytykset sekä gnostilaisuuden että juutalaiskristillisyyden tutkimukselle ja näiden väliselle vuorovaikutukselle. Antti Marjasen uraauurtava työ kohtin kielen opettajana sekä hänen gnostilaisuutta käsittelevät tutkimuksensa ovat olleet tässä keskeisessä roolissa. Oma kiinnostukseni Nag Hammadin löytöihin heräsi 1990-luvun alussa, kun Pauli Huuhtanen, Antti Marjanen ja Risto Uro julkaisivat uuden käännöksen Tuomaan evankeliumista (Huuhtanen et al. 1992). Yksi konkreettinen osoitus gnostilaisuuden ja juutalaiskristillisyyden tutkimuksen vuorovaikutuksesta Helsingissä on kansainvälisesti arvostettu yleisesitys toisen vuosisadan ”hereettisistä” liikkeistä, jonka sain toimittaa Antti Marjasen kanssa (Marjanen & Luomanen 2005; paperback 2008).

4 Quispel (1967, 75) oletti, että arviolta 60 % Tuomaan evankeliumin lauselmista olisi peräisin juutalaiskristillisestä evankeliumista. Aluksi hän esitti, että Tuomaan evankeliumissa oli käytetty kahta lähdettä: Heprealaiden/Nasaretilaiden evankeliumia sekä Egyptiläisten evankeliumia (Quispel 1967, 75–111, erit. s. 106). Myöhemmin hän lisäsi oletuksen kolmannelta hermeettisestä lähteestä. Quispelin hypoteesia esittelevät myös Fallon & Cameron 1988, 4216–4219.

5 April D. DeConick on tosin osittain herättänyt henkiin Quispelin teorian esittäessään, että Tuomaan evankeliumi olisi ollut ”rolling corpus”, jonka ytimellä olisi ollut yhteyksiä Jerusalemin alkuseurakunnan julistukseen sekä Quispelin olettamaan juutalaiskristilliseen evankeliumiin. ks. DeConick 2002; DeConick 2006. Jotkut tutkijat ovat myös esittäneet, että Tuomaan evankeliumin takana olisi juutalaiskristillinen Jeesuksen lauselmien kokoelma. Näin Cullmann 1960, 321–334; Friend 1967, 13–26; Grobel 1961/62, 370, 373. Vaikka olenkin samaa mieltä DeConickin kanssa siitä, että suullisella traditiolla (erityisesti sekundaarilla suullisella traditiolla) on ollut merkittävä rooli Tuomaan evankeliumin lauselmien muotoilussa, omat analyysini eivät tue oletusta sen ytimessä olevasta juutalaiskristillisestä kokoelmasta. Sekä Ebionien evankeliumi että Heprealaiden evankeliumi ovat kanonisia evankeliumeja myöhempiä kirjoituksia.

6 Clemens Aleksandrialainen *Stromata* II 9.45.5; V 14.96.3

7 Tarkemmin ks. Luomanen 2012, 175–232.

lähinnä Egyptissä. Nasaretilaisten evankeliumilla puolestaan olisi ollut läheisiä yhteyksiä Matteuksen evankeliumiin. Ebionien evankeliumi erottuu näistä kolmesta selkeimmin omaksi kokonaisuudekseen. Se tunnetaan Kirkkoisä Epifanioksen teoksesta *Panarion* ("Lääkearkku"). *Panarionissa* säilyneet katkelmat osoittavat, että Ebionien evankeliumi oli kirjoitettu kreikaksi ja selvästi myöhemmin kuin synoptiset evankeliumit, sillä siinä yhdistellään näiden sanamuotoja. Kyse on siis ollut harmonisoivasta evankeliumista.

Edellä kuvattu Kolmen evankeliumin teoria on kuitenkin kyseenalainen monella tavoin, ja sitä on kritisoitu 2000-luvun kuluessa yhä enemmän ja enemmän.⁸ Yksi suurimmista Kolmen evankeliumin teorian ongelmista on tapa, jolla se erottelee toisistaan lainaukset Heprealaisten evankeliumista ja Nasaretilaisten evankeliumista. Erottelun lähtökohtana on oletus, että gnostilaisesti värityneet katkelmat eivät voi olla peräisin samasta evankeliumista kuin sellaiset jaksot, joille on paralleleja synoptisessa traditiossa. Hans Waitz otti tämän kriteerin käyttöön 1900-luvun alkupuolella.⁹ Silloisessa tutkimustilanteessa se vaikutti varsin järkevältä, koska tutkijoilla ei ollut käytettävissään alkuperäisiä gnostilaisia lähteitä. Nag Hammadin kirjakokoelman ja erityisesti Tuomaan evankeliumin löytyminen 1940-luvulla on kuitenkin tehnyt tällaisen oletuksen kyseenalaiseksi – vaikka tutkijoilta onkin kestänyt puolisen vuosisataa huomata tämä tosiasia.¹⁰ Tuomaan evankeliumi on hyvä esimerkki siitä, kuinka gnostilaisesti värityneet lausemat voivat hyvin olla samassa evankeliumissa, jossa on myös synoptisia evankeliumeja muistuttavaa aineistoa. Nag Hammadin tekstilöydöt ovat siis tuoneet lisävaloa myös juutalaiskristillisyyden tutkimukseen.

Uusin rekonstruktio¹¹ juutalaiskristillistä evankeliumeista olettaa, että evankeliumeja oli vain kaksi: Ebionien evankeliumi ja Heprealaisten evankeliumi. Molemmat evankeliumit oli kirjoitettu kanonisten evankeliumien jälkeen, ja ne sisälsivät synoptikkojen sanamuotoja harmonisoivia jaksosia. Tämä osoittaa niiden hyödyntäneen synoptista aineistoa, ilmeisesti osin suullisen tradition välityksellä. Ne eivät kuitenkaan olleet varsinaisia evankeliumiharmonioita, joissa olisi muodostettu

yksi yhtenäinen evankeliumikertomus kaikkien kanonisten (tai synoptisten) evankeliumien pohjalta, samaan tapaan kuin Tatianoksen *Diatessaronissa*.

Uudessa rekonstruktiossa Heprealaisten evankeliumiin luetaan pääosin samat juutalaista Viisusajattelua ("gnostilaisuutta")¹² ilmentävät lausemat kuin aiemmassakin teoriassa. Lisäksi Heprealaisten evankeliumiin katsotaan kuuluvaksi suurin osa niistä synoptista traditiota muistuttavista katkelmista, jotka aiempi hypoteesi oletti osaksi Nasaretilaisten evankeliumia. Uuden rekonstruktion mukaan varsinaista Nasaretilaisten evankeliumia ei ollut olemassa. Hieronymus oli saanut nasaretilaisiksi kutsutuilta syyrialaisilta kristityiltä vain kokoelman rabbien vastaisia evankeliumijaksoja. Ne olivat kuitenkin ilmeisesti peräisin seemiläiselle kielelle (oletettavasti syyriaksi) käännetystä Matteuksen evankeliumista.

Kolmen evankeliumin teoria tunnustaa Heprealaisten evankeliumin yhteydet gnostilaistyyppisiin käsityksiin, mutta siihen luetaan vain muutamia katkelmia ja se sijoitetaan Egyptiin. Lisäksi yhteydet synoptisiin evankeliumeihin kiistetään, jolloin Heprealaisten evankeliumin sisältö ja luonne jäävät kurioositeetiksi Jeesus-traditioiden historiassa. Uudessa rekonstruktiossa Heprealaisten evankeliumin ja synoptisen tradition välille oletetaan huomattavasti läheisempi yhteys kuin aiemmassa Kolmen evankeliumin teoriassa. Näin ollen myös keskustelu Heprealaisten evankeliumin yhtymäkohdista Viisus-traditioon ja gnostilaistyyppiseen ajatteluun liittyvät samalla kiinteämmin keskusteluun, jota käydään Tuomaan evankeliumin suhteesta synoptisiin evankeliumeihin sekä Q-traditioon.

Uudessa rekonstruktiossa Heprealaisten evankeliumi saa takaisin arvostetun asemansa Jeesus-traditioiden historiassa, aseman joka sillä oli vielä 300-luvun alussa, kun Eusebios laati oman luettelonsa kanonisista kirjoituksista.¹³ Eusebioksen jaottelussa Heprealaisten evankeliumi sijoittuu samaan kiisteltyjen, mutta kirkon opettajien käyttämään kirjoitusten ryhmään kuin esimerkiksi Johanneksen ilmestys, Barnabaan kirje ja Hermaan paimen. Sen sijaan Tuomaan evankeliumi kuuluu kirjoituksiin, joita ainoastaan "hereetikot" käyttävät.

JEEBUS ILMESTYY JAAKOB VANHURSKAALLE

Jeesuksen ilmestyminen Heprealaisten evankeliumin kontekstissa

Maineikkaita miehiä -teoksessaan Hieronymus kuvaa, kuinka Jeesus ilmestyy veljelleen Jaakob Vanhurskaalle:

Mutta kun Herra oli antanut käärinliinan papin palvelijalle, hän meni Jaakobin luo ja ilmestyi hänelle – Jaakob nimittäin oli vannonut, että hän ei syö leipää siitä hetkestä alkaen, kun hän joi Herran maljasta, kunnes näkee hänen nousseen kuolleista – Herra sanoi: ”Tuokaa pöytä ja leipää” – Hän sai leivän, siunasi, mursi ja antoi Jaakob Vanhurskaalle ja sanoi: ”Veljeni, syö leipäsi, sillä Ihmisen Poika on noussut niiden joukosta, jotka nukkuvat.” (Vir. ill. 2.)

Kertomus Jeesuksen ilmestymisestä Jaakobille on sijoitettu Heprealaisten evankeliumiin sekä aiemmassa Kolmen evankeliumin teoriassa että uudessa rekonstruktiossa. Tältä osin sekä vanha että uusi rekonstruktio ovat siis yhteneviä. Uudessa rekonstruktiossa Heprealaisten evankeliumin yleisluonne on kuitenkin erilainen, kuten edellä on tullut ilmi. Vaikka vanhakin hypoteesi olettaa jakson olevan peräisin Heprealaisten evankeliumista, jakson lähempi tarkastelu paljastaa myös, että se soveltuu paljon paremmin osaksi uuden rekonstruktion olettaa Heprealaisten evankeliumia.

Kanonisissa evankeliumeissa ei kerrota Jeesuksen ilmestyneen Jaakobille eikä varsinkaan siitä, että Jaakobilla olisi ollut positiivisia Jeesukseen liittyviä odotuksia. Markuksen evankeliumissa Jaakob mainitaan yhdessä muiden sukulaisten kanssa (Mark. 6:3). Nämä ajattelevat Jeesuksen olevan järjiltään ja lähtevät sen vuoksi noutamaan Jeesusta ottaakseen hänet huostaansa (Mark. 3:20–21). Paavali kyllä mainitsee Jaakobin yhtenä ylösnousemuksen todistajana (1. Kor. 15:3–7), mutta ei suinkaan ensimmäisten joukossa niin kuin Heprealaisten evankeliumissa. Paavalin mukaan Kristus ilmestyi ensin Pietarille ja sitten kaikille kahdelletoista opetuslapselle. Tämän jälkeen hän ilmestyi yli viidellesadalle veljelle ja sisarelle. Vasta sitten oli Jaakobin vuoro.

Heprealaisten evankeliumissa Jaakob saa huomattavasti keskeisemmän roolin ylösnousemuksen todistajana, kuin mitä hänellä on kanonisessa traditiossa. Kertomuksella on kuitenkin myös selvästi muita motiiveja. Huomio kiinnittyy erityisesti valaan, jonka Jaakob on vannonut. Palaan tähän kysymykseen myöhemmin, kun olen hahmottanut hieman enemmän kontekstia, jossa tämän kertomuksen on täytynyt Heprealaisten evankeliumissa olla.

Kertomus Jeesuksen ilmestymisestä Jaakobille näyttää edellyttävän kanonisia evankeliumeja muistuttavan kärsimyskertomuksen. Jaakob on mitä ilmeisimmin vannonut valansa siinä yhteydessä, kun Jeesus on viettänyt viimeistä ateriaa seuraajiensa kanssa. Toisin kuin kanonisessa traditiossa kerrotaan, Jaakobin ajatellaan kuuluneen tähän joukkoon. Asetelma on tältä osin samanlainen kuin Jaakobin salaisessa kirjassa (ks. edellä). Kertomus edellyttää oletettavasti myös kuvauksen Jeesuksen kuolemasta, hautausvalmisteluista (käärinliina) sekä ylösnousemuksesta, jota on todistanut ainakin ”papin palvelija”. Se, että kertomuksessa viitataan

-
- 8 Lähemmin ks. Luomanen 2009 ja Luomanen 2012.
 - 9 Waitz 1924a, 10–17; Waitz 1924b, 17–32; Waitz 1924c, 32–48 ja Waitz 1924d, 48–55. Toisin aiemmin A. Meyer, joka oli olettanut kaksi juutalaiskristillistä evankeliumia; Meyer 1904a, 11–21 ja Meyer 1904b, 24–27. Philipp Vielhauer ja Georg Strecker sovelsivat Waitzin kriteeriä Hennecken ja Schneemelcherin apokryfikkokoelman kolmannessa editiossa, josta se levisi lähes kaikkiin 1900-luvulla kirjoitettuihin yleisesityksiin juutalaiskristillisistä evankeliumeista. Myös A. F. J. Klijn yhtyi siihen asiaa käsittelevässä monografiassaan. Ks. Vielhauer & Strecker 1991 (1963), 1:134–177; Klijn 1992. Myös Marjanen (1997) seurasi suomenkielisessä yleiskatsauksessaan jaottelua, joka oli esitetty tässä arvostetussa saksalaisessa apokryfisten kirjoitusten kokoelmassa.
 - 10 Tämä kritiikki on tietääkseni ensimmäistä kertaa esitetty 2006 julkaistussa artikkelissani; Luomanen 2006.
 - 11 Luomanen 2009; Luomanen 2012.
 - 12 Kolmen evankeliumin teorian perusteluissa Heprealaisten evankeliumiakin luonnehditaan ongelmitta ”gnostilaiseksi”. Ks. esim. Vielhauer & Strecker 1991 (1963), 173–174. Nykyään termin käytössä ollaan varovaisempia; Tuomaan evankeliumiakaan ei pidetä varsinaisesti gnostilaisena, koska siinä ei puhuta demiurgista. Hyvä johdanto gnostilaisuuden määrittelyyn liittyvään keskusteluun on Marjanen 2005.
 - 13 Eusebios, *Kirkkohistoria* 3.25.

pappiin, antaa edelleen aiheen olettaa, että papilla tai papeilla on ollut rooli Jeesuksen kuolemaan joh-taneissa tapahtumissa, ja palvelijan tehtävänä on ehkä ollut vartioida Jeesuksen hautaa. Jeesus ojentaa (ylimmäisen papin?) palvelijalle käärinliinan, ilmeisesti todisteena ylösnousemuksesta.¹⁴ Koska ylösnoussut Jeesus viittaa itseensä Ihmisen Poikana, katkelman voi ajatella edellyttävän myös ennustuksia Ihmisen Pojan kärsimyksestä ja ylösnousemuksesta, ehkä paruuasiastakin. Joka tapauksessa on selvää, että edeltävässä kertomuksessa Jeesuksen (tai jonkun muun) on täytynyt ennustaa ylösnousemus, koska Jaakob on tiennyt vanna valansa.

Huomionarvoista on myös se, että kertomus edellyttää selvästi ruumiillisen ylösnousemuksen. Tässä suhteessa Heparalaisten evankeliumi on ilmeisesti poikennut Ebionien evankeliumista. Ebionien possessionistisen kristologian mukaisesti Kristus, joka oli kasteessa tullut Jeesukseen, todennäköisesti poistui Jeesuksesta ennen hänen kuolemaansa. Possessionistisen kristologiansa vuoksi Ebionien evankeliumi oli selvästi lähempänä gnostilaisia näkemyksiä kuin Heparalaisten evankeliumi.¹⁵

Kaikkiaan Jaakob Vanhurskaasta kertova katkelma näyttää edellyttävän paljon sellaista kertomuksellista ainesta, jota on myös synoptisissa evankeliumeissa. Tämä sopii hyvin siihen, millaiseksi Heparalaisten evankeliumi ymmärretään uudessa rekonstruktiossa.

Mihin Jaakobin vala liittyy?

Miksi Jeesuksen ilmestymiseen liittyy vala, jonka Jaakob on vannonut? Yksi mahdollinen selitys saattaisi olla, että Jaakob oli tunnettu askeettisesta elämäntavastaan. Eusebios esittää lainauksen Hege-sippoksen muistelmista, jossa tämä kuvailee Jaakobin elämäntapaa. Hege-sippoksen mukaan Jaakob ei juonut viiniä eikä syönyt lihaa. Hän ei myöskään leikannut hiuksiaan, öljynnyt itseään eikä kylpenyt. Hänellä oli tapana rukoilla yksin temppelissä ja pyytää anteeksiantoa kansalle. Alituisen polvillaan rukoilemisen vuoksi hänen polvensa olivat jopa tulleet yhtä koviksi kuin kamelilla.¹⁶ Tällainen askeettinen maine ei kuitenkaan selitä Jaakobin valaa, joka sitä paitsi edellyttää vain ajallisesti rajattua pidättäytymistä.

Hans-Josef Klauck näkee Jaakobin valassa apologettisen motiivin: jos vala ei enää sido Jaakobia, ylösnousemuksen on todella täytynyt tapahtua.¹⁷ Tällaista apologettista motiivia on kuitenkin vaikea nähdä kertomuksen kokonaisuudessa. Apologettisuus tulee pikemminkin näkyviin siinä, että kertomus edellyttää ylösnousemuksella olleen todistajia ja että Jeesus ojentaa käärinliinan papin palvelijalle. Klauck on ehkä kuitenkin oikeilla jäljillä kiinnittäessään huomiota siihen, että Jaakobin paasto päättyy, kun Ylösnoussut ilmestyy hänelle.

Kertomuksessa on selviä viitteitä ehtoollisen viettämisestä: Jeesuksen ympärillä on henkilöitä, jotka palvelevat häntä. Pöytä ja leipä valmistetaan Jeesuksen ohjeiden mukaan. Valmistelujen jälkeen Jeesus murtaa leivän, siunaa sen ja antaa Jaakob Vanhurskaalle sanoen: ”Veljeni, syö leipäsi, sillä Ihmisen Poika on noussut niiden joukosta, jotka nukkuvat.” On ilmeistä, että kertomuksen mukaan Jaakobin paastoaminen päättyy ehtoolliseen, jota vietetään ylösnousemuksen päivänä.

Yksi mahdollinen konteksti tällaiselle kertomukselle olisi toisen vuosisadan lopulla puhjennut niin sanottu kvartodesimaanikiista (kiista pääsiäisen ajankohdasta), joka syttyi aasialaisten ja muiden seurakuntien välille.¹⁸ Kun Viktorista tuli Rooman piispa, hän yritti ekskommunikoida ne aasialaiset seurakunnat, jotka viettivät pääsiäistä juutalaisen tavan mukaan aina Nisankuun 14. päivänä. Kristillisestä näkökulmasta tämä oli ongelmallista, koska Nisankuun 14. päivä saattoi olla mikä viikonpäivä tahansa. Perinteinen juutalainen pääsiäistä edeltävää paasto päättyi Nisankuun 14. päivänä, jolloin teurastettiin lampaat pääsiäisateriaa varten.

Eusebioksen mukaan kiistan vuoksi järjestettiin useita kokouksia. Yhtä tällaista Palestiinassa järjestettyä kokousta isännöivät Kesarean piispa Teofilos sekä Jerusalemin piispa Narkissos. He puolustivat enemmistön näkemystä, jonka mukaan pääsiäispaaston tulisi loppua aina Vapahtajan ylösnousemuksen päivänä eli sunnuntaina eikä siis Nisankuun 14. päivänä. Eusebioksen mukaan Irenaeus kehotti Viktoria pitkämielisyyteen ja huomautti, että kyse ei ollut vain pääsiäisen ajankohdasta vaan myös oikeasta paastokäytännöstä. On siis selvää, että kvartodesimaanikiistassa oli kyse myös paasto-

käytännöstä, mutta miksi Jaakob Vanhurskas olisi tärkeä tämän kiistan kannalta?

Tähänkin löytyy vastaus Eusebiokselta. Eusebioksen mukaan palestiinalaiset piispat Narkissos ja Teofilos kirjoittivat pitkän puolustuspuheen oman käytäntönsä puolesta väittäen, että heidän tapansa viettää pääsiäistä oli apostolista perua. Koska Narkissos oli Jerusalemin piispa, hänen tapauksessaan apostolinen perintö ulottui tietysti aina Jaakob Vanhurskaaseen saakka. Narkissoksella olisi siis ollut hyvä syy perustella omaa paastokäytäntöään vetoamalla Jaakob Vanhurskaaseen, joka ei lopettanut omaa pääsiäispaastoaan Nisankuun 14. päivänä, vaan odotti aina ylösnousemuksen päivään saakka eli sunnuntaihin. Eusebioksen mukaan Narkissos ja Teofilos huomauttivat myös, että palestiinalaiset ja aleksandrialaiset seurakunnat olivat kirjeenvaihdossa keskenään varmistaakseen, että pääsiäistä vietettiin molemmissa paikoissa samaan aikaan.

Eusebioksen tarjoama informaatio on kahdessa suhteessa merkittävä Heprealaisten evankeliumin tarkasteltavan jakson kannalta. Ensinnäkin se tarjoaa luontevan kontekstin kertomukselle, jonka keskeisenä pyrkimyksenä on osoittaa, että Jaakobin paasto päättyi pääsiäissäisnuntaina nautittuun ehtoolliseen. Toisekseen se selittää myös sen, miksi tämä tarina tunnettiin myös Aleksandriassa – josta se oli ilmeisesti Origeneen kautta päätynyt Hieronymukselle.¹⁹

Vaikka Narkissos ja Teofilos vaikuttivat Palestiinassa, he puolustivat pääsiäisen ajoittamisessa ”kristillistä” näkemystä, ja Aleksandrian seurakunnat kuuluivat samaan koalitioon. Koska Origenes asui aluksi Aleksandriassa ja myöhemmin Palestiinassa, on luonnollista, että myös hänellä oli sama näkemys pääsiäiskiistassa. Tämä käy ilmi myös Origeneen omasta Matteus-kommentaarista. Hän leimaa siinä pääsiäisen juutalaisen ajoittamisen ”ebionien harhaopiksi”.²⁰ Asiayhteydestä käy ilmi, että Origeneen kritiikin kohteena eivät ole juutalaiset eivätkä välttämättä edes juuri ebioneina tunnettu juutalaiskristillinen ryhmä, vaan kaikki ne, jotka ylipäänsä olivat kvartodesimaanikiistassa eri kannalla kuin Origenes itse. Origeneella olisi siis ollut täysi syy välittää tämän tyyppistä kertomusta Jeesuksen ilmestymisestä Jaakobille.

On kuitenkin syytä pohtia, kuinka hyvin tällainen tulkinta tarkasteltavana olevan jakson taustasta sopii Heprealaisten evankeliumiin. Eikö Heprealaisten evankeliumin voisi pikemminkin olettaa puolustaneen juutalaista pääsiäisperinnettä? Juutalaiskristillisyyks on ilmiönä kuitenkin monisyisempi kuin usein ajatellaan. Ebionien evankeliumissa Jeesus kieltäytyy syömästä pääsiäislammasta opetuslastensa kanssa, eikä evankeliumissa ilmeisesti puhuttu Jeesuksen uhriverestä.²¹ Nämä piirteet kuvastavat sitä, että ebionit olivat tunnettuja vegetarismistaan sekä siitä, että heidän ehtoollisellaan nautittiin vettä viinin asemesta. Ilmeisesti ebionit eivät näin ollen myöskään viettäneet juutalaista pääsiäistä perinteiseen tapaan. Myös Heprealaisten evankeliumin kertomukset ovat saattaneet edellyttää käytänteitä, jotka eivät sovi yhteen juutalaisen pääsiäisperinteen kanssa. Jos esimerkiksi Jaakobin askeettisuus ja kieltäytyminen lihan syömisestä ovat toimineet esimerkkinä evankeliumin muissa jaksoissa, Heprealaisten evankeliumi on hyvin voinut tukea käytäntöä, jonka mukaan paasto jatkuu edelleen Nisankuun 14. päivänä, kun pääsiäislampaita teurastetaan.

Jos Jaakob Vanhurskaasta kertova jakso muoiloitiin vasta toisen vuosisadan lopulla, kun kvartodesimaanikiista kävi kuumana, se ei ilmeisesti ole

14 Näin Klauck 2003, 42–43, Waitzia seuraten; vrt. Waitz 1924d, 49.

15 Ks. Luomanen 2012, 20–21, 156 n. 19. Vrt. myös Pietarin evankeliumi 19.

16 Eusebios, *Kirkkohistoria* 2.23.

17 Klauck 2003, 43.

18 Ks. Eusebios, *Kirkkohistoria* 5.23–25.

19 Tutkijat ovat laajalti yksimielisiä siitä, että Hieronymus sai monet juutalaiskristillisistä evankeliumeista esittämänsä katkelmat toisten kirkkoisien kirjoituksista. Tarkasteltavana olevan jakson johdannossa Hieronymus viittaa suoraan Origeneeseen, joka myös käytti Heprealaisten evankeliumia. Hieronymus myös kehuu kääntäneensä kyseisen evankeliumin sekä kreikaksi että latinaksi. Kreikan hän mainitsee todennäköisimmin sen vuoksi, että Origeneelta saatu katkelma oli tosiasiaassa kirjoitettu kreikaksi. Kreikasta ja latinasta Hieronymuksen kohdekielinä lähemmin ks. Luomanen 2009.

20 Origenes Comm. ser. Matt. 79.

21 Luomanen 2012, 150–155.

ollut mukana Heprealaisten evankeliumin ensimmäisessä versiossa, jonka Papias ja Hegesippos tunsivat jo ensimmäisen vuosisadan alkupuolella. Se on kuitenkin voinut hyvin olla mukana siinä versiossa, jonka Origenes ja Clemens Aleksandrialainen tunsivat Egyptissä kolmannen vuosisadan alussa.²²

LOPUKSI

Alunperin Jaakob tunnettiin erityisesti konservatiivisen juutalaiskristillisyyden puhemiehenä. Myöhemmin hänen hahmonsa toimi kuitenkin esikuvana niin juutalaiskristillisen, gnostilaisen kuin muotoutumassa olevan katolisen tradition piirissä.²³ Heprealaisten evankeliumista säilynyt katkelma, jossa Jeesuksen kuvataan ilmestyvän veljelleen, vastaa hyvin sitä korkeaa asemaa, joka Jaakob Vanhurskaalla oli varhaisten juutalaiskristittyjen piirissä. Mikäli katkelma liittyy kvartodesimaanikiistaan, niin kuin edellä on esitetty, se on saattanut palvella sekä juutalaiskristittyjä että varhaisen katolisen tradition edustajia.

Tässä artikkelissa tarkastellussa jaksossa on useita piirteitä, jotka sopisivat hyvin yhteen kanoonisista evankeliumeista tuttujen kärsimyskertomusten kanssa. Näiden piirteiden valossa onkin vaikea ymmärtää, kuinka Kolmen evankeliumin teoriassa on saatettu olettaa, että Heprealaisten evankeliumi olisi hyvin erilainen kuin synoptiset evankeliumit. Vaikka Heprealaisten evankeliumin muissa lausemissa – joita ei ole tässä yhteydessä tarkasteltu – onkin selviä yhteyksiä juutalaiseen Viisauksen ajatteluun ja jopa Tuomaan evankeliumiin, kokonaisuutena Heprealaisten evankeliumi on kuitenkin selvästi muistuttanut sekä sisältönsä että kertomuksellisen aineksensa osalta synoptisia evankeliumeja enemmän kuin Tuomaan evankeliumi.

22 Ajoituksesta tarkemmin, ks. Luomanen 2009 ja Klijn 1992, 47–52.

23 Jaakob-traditioiden kehittämisestä ks. esim. Painter 2001.

KIRJALLISUUS

CULLMANN, OSCAR

1960 ”Das Thomasevangelium und die Frage nach dem Alter in der in ihm enthaltenen Tradition”. *Theologische Literaturzeitung* 85, 321–334.

DECONICK, APRIL D.

2002 ”The Original Gospel of Thomas”. *Vigiliae Christianae* 56, 167–199.

2006 *Recovering the Original Gospel of Thomas: A History of the Gospel and its Growth*. London: T&T Clark.

FALLON, FRANCIS T. & CAMERON, RON

1988 ”The Gospel of Thomas: A Forschungsbericht and Analysis”. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 25.6, 4195–4251.

FREND, WILLIAM H. C.

1967 ”The Gospel of Thomas: Is Rehabilitation Possible?” *Journal of Theological Studies* 18, 13–26.

GROBEL, KENDRICK

1961/62 ”How Gnostic is the Gospel of Thomas?” *New Testament Studies* 8, 367–373.

HUUHTANEN, PAULI, MARJANEN, ANTTI &

URO, RISTO

1992 *Jeesuksen salaiset sanat: Tuomaan evankeliumi*. Helsinki: Yliopistopaino.

KLAUCK, HANS-JOSEF

2003 *Apocryphal Gospels: An Introduction*. London: T&T Clark.

KLIJN, A. F. J.

1992 *Jewish-Christian Gospel Tradition*. Supplements to *Vigiliae Christianae* 17. Leiden: Brill.

LUOMANEN, PETRI

2006 ”‘Let Him Who Seeks Continue Seeking’: The Relationship Between Jewish-Christian Gospels and the Gospel of Thomas”. *Thomasine Traditions in Antiquity: The Social and Cultural World of the Gospel of Thomas*. Ed. Jón Ma. Asgeirsson et al. Nag Hammadi and Manichean Studies 59. Leiden: Brill, 119–153.

2009 ”Juutalaiskristilliset evankeliumit: uusi rekonstruktio”. *Teologinen Aikakauskirja* 114, 112–128.

2012 *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*. Supplements to *Vigiliae Christianae* 110. Leiden: Brill.

MARJANEN, ANTTI

1997 ”Kaanonin ulkopuoliset evankeliumit”. *Varhaiskristilliset evankeliumit*. Toim. Matti Myllykoski & Arto Järvinen. Helsinki: Yliopistopaino, 320–366.

- MARJANEN, ANTTI (TOIM.)
 2005 *Was There a Gnostic Religion?* Helsinki – Göttingen: Finnish Exegetical Society – Vandenhoeck & Ruprecht.
- MARJANEN, ANTTI & LUOMANEN, PETRI (TOIM.)
 2005 *A Companion to Second Century Christian "Heretics"*. Leiden: Brill.
- MARJANEN, ANTTI & URO, RISTO
 2001 "Tuomaan evankeliumi (NHK II, 2)". *Nag Hammadin kätkeyty viisaus: Gnostilaisia ja muita varhaiskristillisiä tekstejä*. Toim. Ismo Dunderberg & Antti Marjanen. Helsinki: WSOY, 289–321.
- MEYER, A.
 1904a "Hebräerevangelium". *Neutestamentliche Apokryphen*. Hrsg. Edgar Hennecke. Tübingen: Mohr (Siebeck), 11–21.
 1904b "Ebionitenevangelium". *Neutestamentliche Apokryphen*. Hrsg. Edgar Hennecke. Tübingen: Mohr (Siebeck), 24–27.
- PAINTER, JOHN
 2001 "Who Was James? Footprints as a Means of Identification". *The Brother of Jesus: James the Just and His Mission*. Ed. Bruce Chilton & Jacob Neusner. Louisville, KN: London: Westminster John Knox Press, 10–65.
- QUISPEL, GILLES
 1967 *Makarius, das Thomasevangelium und das Lied von der Perle*. Supplements to Novum Testamentum 15. Leiden: Brill.
- WAITZ, HANS
 1924a "Die judenchristlichen Evangelien in der altkirchlichen Literatur". *Neutestamentliche Apokryphen*. Hrsg. Edgar Hennecke. Tübingen: Mohr, 10–17.
 1924b "Das Matthäusevangelium der Nazaräer (Nazaräerevangelium)". *Neutestamentliche Apokryphen*. Hrsg. Edgar Hennecke. Tübingen: Mohr, 17–32.
 1924c "Ebionäerevangelium oder Evangelium der Zwölf". *Neutestamentliche Apokryphen*. Hrsg. Edgar Hennecke. Tübingen: Mohr, 39–48.
 1924d "Hebräerevangelium". *Neutestamentliche Apokryphen*. Hrsg. Edgar Hennecke. Tübingen: Mohr, 48–55.
- VIELHAUER, PHILIPP & STRECKER, GEORG
 1991 (1963) "Jewish-Christian Gospels". *New Testament Apocrypha: Vol. 1, Gospels and Related Writings*. Ed. Edgar Hennecke. Revised edition by Wilhelm Schneemel-

cher. English translation edited by R. McL. Wilson. Cambridge: James Clarke & Co., 134–177.